

Ю.Н. ПЕТРУШЕНКО, к.э.н.,
О.В. ДУДКІН,
Сумський державний університет

ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ ПОЗИТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

У процесі розвитку суспільства ускладнюються зв'язки та взаємодії у ньому, зростають вимоги до усіх членів соціуму. Зараз вже можна вести мову про інституціональне оформлення єдиної концепції соціальної відповідальності, що формується внаслідок своєрідного синтезу теоретичних ідей та практичних досягнень. Тим не менш, процес соціалізації ділової активності носить суперечливий та багатоаспектний характер. Актуальними стають питання щодо трансформації зобов'язуючих механізмів соціальної відповідальності в інститут, що позитивно стимулює процеси соціальної активності.

Коло публікацій, які знаходяться у руслі обраної проблематики дослідження, характеризується різноманітністю напрямків та широтою досліджуваних аспектів. Зокрема передумови розвитку концепції соціальної відповідальності досліджували Дж. Бхагаваті [1] та П. Шура [2]; комплекс мотиваційних факторів впровадження принципів соціальної відповідальності аналізувався М. Месконом [3], А. Чіріковою [4] та С. Хілтоном [5]. Специфіка державного втручання при законодавчому закріпленні норм відповідальності розглядалася у працях П. Гархова [6] та М. Альбера [7]. Розвиток концепції соціальної відповідальності у найрозвиненіших країнах досліджувався у роботах Н. Кричевського [8] та Ю. Юданова [9], важливість моделей корпоративного управління для соціальної активності підприємств аналізувалася у роботі А. Шевчука [10].

Однак, хоча й існують дослідження, присвячені процесу інституціонального оформлення концепції соціальної відповідальності, механізм правового закріплення моральної відповідальності потребує подальшого розвитку.

Метою даного дослідження є обґрунтування необхідності формування інституту позитивної соціальної відповідальності підприємств.

Говорячи про процес інституціоналізації концепції соціальної відповідальності, ми маємо на увазі декілька взаємопов'язаних явищ: трансформацію змісту концепції у впорядкований процес з певною структурою відношень та ієрархією; утворення стабільних шляхів со-

ціальної взаємодії, що мають базисом формалізовані правила, закони, ритуали; організаційне закріплення шляхів взаємодії акторів соціально-економічних відносин.

Розглянемо основні передумови, що призвели останнім часом до перегляду традиційних ролей бізнесу і сприяли поширенню феномену соціальної відповідальності.

Суттєвою передумовою є глобалізація економічних процесів. Формування зв'язків у багатьох соціально-економічних сферах між країнами вимагає збільшення масштабів розгляду будь-яких проблем. Наряду з цим у сучасному світі зростає важливість інформації. Доступність інформації призводить до необхідності детального урахування усіх факторів, що впливають на діяльність компанії.

Паралельно відбувається зміна традиційних ролей держави і бізнесу, що пояснюється поступовими трансформаціями у формах власності підприємств. Разом з цим простежується взаємопроникнення функцій держави та бізнесу. Великі компанії є новим центром влади, від якого суспільство очікує такого виконання соціальних функцій, яке можна було б порівняти з обсягом його ресурсів.

До важливих факторів розвитку соціальної відповідальності слід також віднести підвищення ролі персоналу підприємства, зростання актуальності проблем екології та охорони навколишнього середовища.

Досліджуючи зміни в поведінці основних акторів соціально-економічних відносин (таких як влада та бізнес) не слід забувати і про інвесторів. Останнім часом у світі отримало розповсюдження так зване „етичне інвестування”. Воно передбачає, що вибір фінансових установ для співробітництва значною мірою обумовлений етичними мотивами. У цьому випадку перевага надається компаніям, що відповідають критеріям соціальної відповідальності.

Існує декілька варіантів поведінки інвесторів, які характеризують етичне інвестування (рис. 1).

© Ю.Н. Петрушенко, О.В. Дудкін, 2009

Рис.1. Прояви етичних мотивів при виборі об'єкту інвестування.

По-перше, це свідомо відмова від інвестування у окремі компанії. При цьому інвестор може виключати окремі групи компаній, які:

- характеризуються недобросовісною діловою практикою (порушення законодавчих вимог);
- завдають шкоду суспільству (алкогольна, тютюнова промисловість, торгівля зброєю);
- негативно впливають на оточуюче середовище, чи діють на небажаних територіях;
- займаються діяльністю сумнівною з моральної точки зору (співпрацюють з диктаторськими урядами, проводять дослідження на тваринах, протидіють профспілкам, експлуатують недосконалість законодавства країн, що розвиваються).

По-друге, може мати місце принциповий вибір компаній, які вирішують суспільні проблеми та прямо чи опосередковано приносять користь суспільству.

І, третій варіант, який є характерним для інвесторів, що володіють значною часткою акцій компанії, – це участь у формуванні етичної стратегії ведення бізнесу.

Слід зауважити, що тенденція етичного інвестування здатна вплинути на структуру ринку. Дані інвестиції залежать від уподобань інвесторів і можуть суттєво вплинути на розвиток окремих галузей (наприклад, азартних ігор, виробництва алкоголю, тютюнових виробів або вогнепальної зброї). Проте, наприклад у США, у відповідь на утворення етичних фондів був створений так званий Порочний Фонд (Vice Fund), який інвестував кошти виключно в вищезазначені галузі, і забезпечив прибуток вищий ніж етичні фонди.

Тенденція враховувати соціальні та екологічні показники при виборі об'єктів інвестування проявилася у 1998 році, коли була розроблена система показників сталого розвитку що формують світовий індекс Доу-Джонса по

компаніям, які підтримують концепцію сталого розвитку (Dow Jones Sustainability Group Index) [5]. У 2001 році був впроваджений аналогічний індекс для європейських компаній (DJSI STOXX).

Також у 2001 році на Лондонській біржі на основі індексу FTSE (Financial Times Stock Exchange) був впроваджений новий індекс FTSE4Good. Були введені додаткові критерії для входження до цього індексу: проведення заходів по захисту оточуючого середовища, формування відносин з акціонерами та дотримання прав людини.

Процес інституціоналізації корпоративної соціальної відповідальності на міжнародному рівні відбувається у вигляді утворення міжнародних організацій. У 1996 році була утворена Європейська бізнес-мережа „КСВ – Європа” (European Business Network - CSR Europe), головними завданнями якої є популяризація ідей та розповсюдження досвіду впровадження принципів соціальної відповідальності. У 1997 при підтримці Програми ООН по навколишньому середовищу утворена Глобальна ініціатива зі звітності (Global Reporting Initiative), сферою діяльності якої була розробка стандартів звітності підприємств та покращення якості звітування у галузі стійкого розвитку. У 2000 році був утворений „Глобальний договір” (Global Compact), учасниками якого стали найбільш великі компанії світу.

Процес інституціонального оформлення соціальної відповідальності включає також організаційне закріплення, яке відбувається шляхом впровадження стандартів соціальної відповідальності та підготовки соціальних звітів.

На сьогодні найбільш розповсюдженими стандартами соціальної звітності є настанова GRI (GRI Guidelines), система стандартів AA1000 (AA1000 Assurance Framework) та стандарти соціального та етичного менеджменту серії SA 8000 (Social Accountability 8000) [2]. Також зараз ведеться розробка стандарту ISO

26000 «Соціальна відповідальність», яку планують завершити до 2010 року.

Слід додати, що окрім офіційних стандартів розповсюдження отримали також ряд неофіційних нормативних документів, які регулюють соціальну відповідальність підприємств. Авторами цих документів є бізнес-асоціації, компанії та навіть окремі особи.

На рівні окремих держав процес інституціоналізації завершується формуванням національних моделей соціальної відповідальності. Основною характеристикою усіх національних моделей є вибір інститутів, що відіграють пріоритетну роль при формуванні комплексу заходів щодо участі бізнесу у житті суспільства [8].

Концепція соціальної відповідальності в Україні знаходиться на стадії початкового інституційного оформлення. Але вже зараз можна робити висновки, щодо існування елементів, які на жаль не здатні утворити єдину інституційну формацію, яка б не мала суттєвих внутрішніх протиріч. Можна виділити характерні процеси, що мають місце в Україні (і у найближчих пострадянських країнах), які це підтверджують.

1. Розглядаючи структуру власників українських підприємств, можна помітити те, що в ній і дотепер відбуваються суттєві зміни, що викликані трансформаційними процесами української економіки, економічною нестабільністю останніх років та перманентними політичними змінами. Чітко простежується тенденція до поступової концентрації власності, однак відсутні стійкі тенденції розвитку фондового ринку та зростання долі інституціональних інвесторів (пенсійні, інвестиційні фонди, страхові компанії, банки).

2. Після проведення приватизації значна частина власності опинилася у володіння працівників підприємств. Однак реальні механізми участі трудового колективу в управлінні підприємством не були сформовані, а робітники, у своїй більшості, вважали більш вигідним позбутися цінних паперів.

3. До недавнього часу спостерігалось поєднання функцій топ-менеджменту та власників, що стало можливим після переходу акцій, які були розподілені між працівниками, до керівників підприємств. У окремих випадках такі власники керувалися бажанням збагатитися і додержувалися недалекоглядної стратегії переслідуючи у першу чергу власні матеріальні інтереси.

4. Серед усіх зацікавлених сторін під-

приємці найбільш активно готові узгоджувати інтереси з представниками владних інститутів. Однак це робиться не за власною ініціативою, а під впливом ряду причин, серед яких необхідність співпрацювати з представниками влади задля забезпечення стабільності бізнесу та необхідність зниження рівня соціальної напруги у регіоні в тих випадках, коли бізнес є єдиною силою, що здатна це зробити.

Аргументи на користь запровадження соціально відповідальної поведінки можна поділити на три групи (рис. 2). По-перше, підприємці очікують на певні переваги, які формують активну мотивацію. По-друге велике значення має те, що соціальні заходи виступають ключовим елементом управління ризиками. Ці аргументи формують реактивну мотивацію, тобто соціальна відповідальна поведінка розглядається як засіб збереження досягнутої стабільності [5]. Окрім цього суттєву роль відіграють обов'язкові для виконання законодавчі вимоги.

Багатьма дослідниками зверталася увага на відсутність чіткого підходу до мотивації впровадження соціальної відповідальності. Ми погоджуємося з думкою П. Тархова [6] стосовно необхідності в сучасних умовах формувати не просто інститут соціальної відповідальності, а інститут саме позитивної соціальної відповідальності аналогічного до того, що пропонується у праці. Основними рисами цього інституту є:

- домінування позитивних методів мотивації;
- самостійний вибір обсягу соціальних зобов'язань;
- перехід від моральної відповідальності до юридичної;
- відповідальність не стільки за невиконання певних вимог, скільки за досягнення ефективних результатів діяльності;
- проактивний (перспективний) характер відповідальності.

На відміну від більшості механізмів відповідальності, що виникають внаслідок вимушених соціальних обмежень, в основі позитивної соціальної відповідальності лежить добровільний вибір. Не дивлячись на те, що інститут позитивної соціальної відповідальності носить яскраво виражений моральний характер, для ефективності впровадження його в сучасних умовах необхідно перейти від суто моральної до юридично оформленої відповідальності.

Рис. 2. Комплекс чинників мотивації впровадження корпоративної соціальної відповідальності.

Існує загальна схема переходу від морально обумовленої відповідальності до відповідальності, що має юридичне закріплення (рис. 3).

Рис. 3. Процес правового закріплення моральної відповідальності.

Як видно з цієї схеми, виникнення ділових практик, що відповідають соціальній відповідальності, обумовлюється конкретним передумовами, на які реагують суб'єкти соціально-економічних відносин. Після поширення

ділових практик серед значної частини акторів, виникає сприйняття такої діяльності, як необхідної умови діяльності підприємства (хоча й надалі можуть існувати компанії, які їх не додержуються). Правове оформлення, що відбу-

вається на наступному етапі має стимулювати компанії, які ще не впровадили нові принципи у свою діяльність. Паралельно відбувається остаточне закріплення у діяльності підприємств досягнутих практик. Після цього, з розвитком соціально-економічних відносин, виникають нові проблеми і цикл повторюється.

На стадіях 2-4 (рис. 3) особливо важливою є позитивна мотивація. Соціальна відповідальність завжди означає випередження вимог діючого законодавства. У випадку, коли вимоги законодавства не виконуються, владні структури вдаються до санкцій; однак зазвичай влада ніяким чином не відзначає позитивні досягнення підприємства у випадках, коли спостерігається перевищення рівня встановлених законом обов'язків. У зв'язку з цим актуальними є два напрямки покращення ситуації. По-перше, необхідно стимулювати подібну активність підприємств, передбачаючи у законодавстві механізми, що дозволяють компаніям – лідерам соціальної відповідальності отримувати матеріальні переваги (наприклад, у вигляді зниження податків). По-друге, необхідним є розвиток альтернативної системи морального заохочення у вигляді державних премій, рейтингів, нагород.

Добровільний підхід до соціальної відповідальності є загальноприйнятим в усіх розвинених країнах. І хоча активність у вирішенні соціальних питань зазвичай розглядається як необов'язковий, проте позитивний аспект корпоративного управління, все частіше можна спостерігати заклики до того, щоб зробити ініціативи соціальної відповідальності примусовими та обов'язковими для виконання підприємствами.

Звернемось до прикладів, що підтверджують описаний вище процес законодавчого закріплення. Наприклад, Європейська Комісія є ініціатором інтеграції принципів корпоративної соціальної відповідальності до будь-яких політичних стратегій, що проводяться Європейським Союзом. Серед цих стратегій – стратегії вирішення соціальних, екологічних та економічних проблем, захисту споживачів, державних замовлень, міжнародних відносин, розвитку та ін. Приклади подібних процесів спостерігаються у Великій Британії, США, Японії [9, 10]. Можна додати, що цей процес лише прискорюється завдяки зусиллям, що докладається некомерційними організаціями, які незадоволені активністю державних органів щодо стимулювання програм соціальної відповідальності бізнесу.

Можна виділити ряд причин, що обумовлюють необхідність правового закріплення принципів соціальної відповідальності, а саме:

- прищвидження розповсюдження концепції;
- фіксація досягнень і неможливість зниження їх рівня;
- гармонізація практик та обмін інформацією на національному та міжнародних рівнях.

Існує декілька ключових аспектів, які є обов'язковими для виконання при переході до законодавчого закріплення принципів соціальної відповідальності. По-перше, це дотримання місцевих законів. Для компанії, що працює у власній країні, ця вимога виконується автоматично. Однак, окрім цього, соціальна відповідальність передбачає добровільне випередження вимог законодавства, хоча б на один крок.

Додаткові нюанси виникають при роботі за межами своєї країни, якщо спостерігається розбіжність рівнів життєвих стандартів та встановлених законами соціальних вимог до діяльності бізнес-організацій.

У випадку коли місцевий рівень якості життя вище, компанія повинна дотримуватися місцевих законів і нести додаткові витрати. При цьому те перевищення законодавчо встановлених вимог, яке мале місце у країні головного офісу і яке давало підстави вважати діяльність компанії соціально відповідальною повністю нівелюється. Протилежна ситуація спостерігається, коли рівень місцевих життєвих стандартів є нижчим за стандарти країни, де знаходиться головний офіс. Зазвичай інвестори та інші зацікавлені групи вважають необхідним підняти рівень соціального забезпечення, таким чином вирівнюючи обсяг зусиль по соціально відповідальній поведінці у всіх країнах, де функціонує компанія. Звідси можна сформулювати другий аспект законодавчого оформлення принципів соціальної відповідальності, а саме вирівнювання єдиних стандартів соціальної активності, у випадку занижених місцевих вимог.

Третім аспектом є перспективна спрямованість до перевищення вимог будь-якого законодавства. Ділова спільнота розуміє, що соціальна відповідальність навіть у межах, які є максимальними на сьогодні, з плином часу стане обов'язковою. Це лише проміжний стан, і зі зростанням активності підприємств у напрямку соціалізації бізнес-процесів, соціальна відповідальність стане так званими „не-

від'ємними умовами". Створити суттєву конкурентну перевагу за рахунок неї на тривалий період не уявляється можливим. С. Хітон та Д. Гіббонс прогнозують, що для того, щоб закріпити набуту позитивну роль, підприємство буде вимушено зробити наступні кроки і звернутися до концепцій соціального лідерства та соціального менеджменту [5].

Ретроспективне сприйняття відповідальності спрямоване на уникнення санкцій за невірну поведінку. При цьому достатнім вважається „нормальна” поведінка, яка не допускає порушень законодавства. Але, передбачаючи зміни та ускладнення соціально-економічних відносин у майбутньому, така стратегія діяльності не гарантує уникнення негативних наслідків у майбутньому. Таким чином, фірма, яка планує свою діяльність на далеку перспективу, вимушена відслідковувати та передбачати можливі негативні ефекти поведінки, яка на даний момент вважається стандартною або оптимальною. При цьому підприємству необхідно дотримуватися чітко визначеної стратегії, а цілі, які переслідуються, повинні бути досяжними. Стратегія соціальної діяльності повинна спрямовуватися на вирішення тих проблем, де активність підприємства буде найбільш ефективною.

Інституціональне оформлення концепції соціальної відповідальності підприємства у світі відбувається за декількома напрямками. Були сформовані теоретичні підходи, що знайшли подальше втілення у моделях корпоративного управління, стандартах соціальної відповідальності, міжнародних ініціативах та національних моделях соціальної відповідальності. Проте багатоаспектний та різнобічний процес соціалізації економічних процесів призвів до відсутності єдиного чіткого розуміння концепції соціальної відповідальності. Найбільш недооціненою і найменш розробленою є функція позитивної мотивації соціальної відповідальності, проте саме позитивна соціальна відповідальність, що ґрунтується на моральних цінностях та носить проактивний характер, несе в собі найбільший потенціал, особливо якщо розглядати її у контексті концепції сталого розвитку.

У процесі формування інституту позитивної соціальної відповідальності держава повинна зайняти активну позицію, а отже стає актуальною розробка заходів, що сприятимуть заохоченню соціальної активності та поступового переведення її у законодавчо оформлені вимоги.

Беручи до уваги нестійкість тенденцій розвитку української господарської системи і водночас визнаючи певні позитивні досягнення, що мали місце останніми десятиріччями, держава має можливість змінити підходи до соціальної відповідальності підприємств та забезпечити довгострокові трансформації за допомогою поступового процесу юридичного закріплення досягнутих соціальних стандартів.

Література

1. Бхагавати Джагдиш. В защиту глобализации / Джагдиш Бхагавати; [Пер. с англ. под ред. В.Л. Иноземцева]. – М. : Ладомир, 2005. – 448 с. – Библиогр.: с. 438-445 и в подстр. прим. – ISBN 586218-391-4.
2. Шура П. Социальный портрет бизнеса. Путеводитель по социальным программам российского бизнеса / П. Шура, И. Тросников, К. Чернов. – М. : The Platzdarm Group, Альпина Бизнес Букс, 2004. – 196 с. – Библиогр.: с. 193 и в подстр. прим. – ISBN 5-9614-0061-1, 5-94591-001-5.
3. Мескон М. Основы менеджмента: учебник / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури ; [под общей ред. Л. И. Ивенко]. – М. : Дело, 2004. – 720 с. – Библиогр. в конце разд. и в тексте. – ISBN 0-06-044415-0, 5-7749-0047-9.
4. Бизнес как субъект социальной политики: должник, благодетель, партнер? / [Чирикова А.Е., Лапина Н.Ю., Шилова Л.С., Шишкин С.В.]; под ред. С.В. Шишкина. – М. : ГУ-ВШЭ, 2005. – 232 с. – Библиогр.: с. 225-232 и в подстр. прим. – ISBN 5-7598-0369-7.
5. Хилтон С. Бизнес во благо. Делаем деньги, делая мир лучше / С. Хилтон, Д. Гиббонс ; пер. с англ. И. Ющенко. – М. : Добрая книга, 2003. – 384 с. – Библиогр.: с. 375-383. – ISBN 5-98124-008-3.
6. Тархов П.В. Социально-экономические основы регулирования государственного сектора экономики [Текст] : дис. на здобуття наук. ступеня док. екон. наук : спец. 08.02.03 „Організація управління, планування і регулювання економікою” / Тархов Петро Вікторович ; Сумський національний аграрний ун-т. – Суми, 2005. – 470 с. : іл., табл. – Бібліогр.: с. 396-422.
7. Альбер М. Капитализм против капитализма / Мишель Альбер. – СПб : Экономическая школа, 1998. – 293с. – Библиогр.: с. 284-291. – ISBN 5-900428-34-6, 2-02-013207-9.
8. Кричевский Н.А. Корпоративная социальная ответственность / Кричевский Н.А., Гончаров С.Ф. – [2-е изд.]. – М. : Издательско-

го-торговая корпорация «Дашков и К», 2008. – 216 с. – Библиогр.: с. 152-155 и в подстр. прим. – ISBN 978-591131-849-9.

9. Юданов Ю. Многообразие европейских предпринимательских моделей / Ю. Юданов // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2003. – №12. – С. 26-34. – Библиогр.: с. 34.

10. Шевчук А.В. Социальная роль бизнеса в моделях корпоративного управления / А.В. Шевчук // *SPERO. Социальная политика: экс-*

пертиза, рекомендации, обзоры. – 2005. – №2. – С. 7-26. – Библиогр.: с. 26 и в подстр. прим.

11. Воробей В. Корпоративна соціальна відповідальність чи вигода? / Володимир Воробей // *Києво-Могилянська Бізнес Студія*. – 2005. – №10. – С. 19-29. – Бібліогр. у підрядк. прим.

Статья поступила в редакцию 15.08.2009

Ю.В. УЩАПОВСЬКИЙ, к.е.н., доцент,
Житомирський державний технологічний університет

СТРУКТУРА ЕКОНОМІКИ В КОНТЕКСТІ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ ІНСТИТУЦІЙНОГО АНАЛІЗУ

Методологія традиційного інституціоналізму була побудована на цілісності світосприйняття, що створило сприятливі передумови для впровадження системного підходу в інституційному аналізі. Системний підхід інституціоналізму часто протиставляється вузьким рамкам неокласичної методології, як така характерна риса інституційної парадигми, що вигідно відрізняє її від інших напрямків економічної науки. Проте дослідження представників неінституціоналізму скеровані не на модифікацію ядра неокласичної парадигми, а на вдосконалення її “захисного поясу”, що перетворює здобутки неінституціоналізму на своєрідний доважок неокласичної парадигми. Такі тенденції у розвитку сучасного інституціоналізму розширюють можливості неокласичної методології, але, на наш погляд, є кроком назад у системному підході інституційного аналізу. Наскільки ефективно і повно зможе запропонований підхід досліджувати інституційну структуру економіки? Чи варто вважати повернення до методологічного індивідуалізму здобутком неінституціоналізму? Спробуємо коротко, на скільки дозволяє обсяг статті, дослідити особливості використання системного підходу в сучасному інституціоналізмі.

За останні роки в Україні з теми методології інституційного аналізу було опубліковано ряд досліджень. Зокрема, з позицій системного підходу здійснюється спроба обґрунтувати новий науковий напрям – інституціональну архітектуру у колективній праці Інституту економіки і прогнозування НАН України: “Інституціональна архітектура і динаміка економічних перетворень” (2008) [1]. Керівник проєк-

ту А. Гриценко, розглядаючи архітектуру як “основний принцип побудови зв’язків і взаємообумовленості елементів цілого”, проводить паралелі між поняттями “архітектура” і “структура” [1, с.23]. Розкриваючи зміст інституціональної архітектури, автори розглядають суспільство як цілісну систему, що потребує відповідного системного аналізу. Проте аналіз здійснюється відповідно до теоретичних уподобань того чи іншого автора: з позицій традиційного або нового інституціоналізму. Особливості методології традиційного і нового інституціоналізму вони не розглядають як безпосередній предмет аналізу. Новаторською в галузі методології інституціоналізму є поява праці С. Степаненка “Інституціональний аналіз економічних систем” (2008), у якій в основу інституційного аналізу вперше покладено цивілізаційну парадигму економічної сфери суспільства. Робота прагне синтезувати методологічні підходи традиційного і нового інституціоналізму для ретроспективного аналізу економічних систем [2]. У цьому плані показовою також є праця В. Дементьєва “Економіка як система влади” (2003), у якій автор розширює межі неінституційної теорії трансакційних видатків аналізом економіки як системи (інституту) влади [2, с. 512-543; 3, с. 102-125]. Ілюстрацією вдалого і послідовного використання “дослідницької програми” неінституціоналізму є праці М. Белоусенка “Трансакції і технології: проблема об’єднання” (2005) та “Загальна теорія економічної організації” (2006) [3, с. 205-227; 4]. На специфіці фунда-

© © Ю. В. Ущатовський, 2009